

38. Единый контроль. Интервью с главой Государственной инспекции сельского хозяйства Украины Николаем Поединком // Акциз. – 2011. – № 4. – С. 12-15.

УДК 349.6 (477)

ПОНЯТТЯ АГРОЛІСОВОЇ РОСЛИННОСТІ ТА ОСНОВИ ЇЇ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗА ЕКОЛОГІЧНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Оніка Я.В., здобувач, адвокат

*Національний університет
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*

У статті надане поняття агролісової рослинності за діючим екологічним законодавством України з урахуванням наукового розуміння даного питання. Визначаються ключові ознаки лісової рослинності, що використовується для потреб сільськогосподарського виробництва, та встановлюються відповідні групи захисник земель у діючому законодавстві. Дається загальний висновок щодо особливостей правового регулювання використання та охорони даної групи лісової рослинності.

Ключові слова: агролісова рослинність, агролісомеліорація, правовий статус, меліорація земель, захист ґрунтів.

Оника Я.В. ПОНЯТИЕ АГРОЛЕСНОЙ РАСТИТЕЛЬНОСТИ И ОСНОВЫ ЕЕ ПРАВОВОГО СТАТУСА ПО ЭКОЛОГИЧЕСКОМУ ПРАВУ УКРАИНЫ / Национальный университет «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого», Украина

В статье дано понятие агролесной растительности по действующему экологическому законодательству Украины с учетом научного понимания данного вопроса. Определяются ключевые признаки лесной растительности, которая используется для потребностей сельскохозяйственного производства, и устанавливаются соответствующие группы защитных земель в действующем законодательстве. Дается общий вывод относительно особенностей правового регулирования использования и охраны данной группы лесной растительности.

Ключевые слова: агролесная растительность, агролесомелиорация, правовой статус, мелiorация земель, защита почв.

Onika Ya.V. THE CONCEPT OF AGROFORESTRY PLANTATION AND THE BASIS OF ITS LEGAL STATUS AFTER ECOLOGY LEGISLATION OF UKRAINE / National university "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise", Ukraine

This article is devoted to the problem of the drafting of the legislative definition of the concept "agroforestry plantation", and for the analyses of the main characteristics of its legal status after the current ecology legislation of Ukraine. At the beginning of this article the author describes the great meaning of agroforestry plantation not only for environment protection and for saving soils but also for the improvement of agricultural production. From the other side, the author stresses on the problem that current Ukrainian legislation has not the definition of this concept and special regulation of its legal status, questions of using and protection of it. And also it is noted that the problem of agroforestry plantation concept drafting and its status analyses was not discussed at the scientific level by the specialists of the ecology and land law at the independent Ukraine. So for the drafting of agroforestry plantation concept it was made an analyses of the agroforestry plantation attributes, that are represented in the scientific works on the agricultural afforestation.

At the same time it was learned the current Ukrainian ecology legislation that regulates the issues of protective forests using and keeping. As the result it was made the definition of the agroforestry plantation concept with regard to the items of current legislation and scientific comprehension of this question. So, the agroforestry plantation is the forest plots that function as protector of soils from water and wind erosion to resist their degradation, dry winds, droughts, desertification, cold winds and other negative natural factors, and as the result to improve the index of agricultural production. Besides that in the article it is given the characteristics of legal status attributes of agroforestry plantation as the particular type of forestry plantation that is used to protect the soils from water and wind erosion and other negative natural factors and as the result – to better the index of agricultural production.

As the conclusion the author denotes the following points: 1) according to the current legislation agroforestry plantation consists of forest plants of linear type, erosional preventive forests, that are used for ravines, dunes, slopes, sands and other degraded lands, coastal protective belts and water-protective zones of rivers and other ponds reforestation, forest plots along shores of rivers, round lakes, ponds and other water objects, and ravine forests; 2) because of the absence of the concept of "agroforestry plantation" in the current legislation of Ukraine there are some difficulties with this group of forests using and protection. Besides that before the construction of concept of this group of forests at the legislative level no one can guarantee the duly using of

them. That's why the author makes a stress on the importance of this problem discussion at the scientific level in order to decide it as soon as possible with minimum loss for environment.

Key words: agroforestry plantation, agricultural afforestation, legal status, land reclamation, soil protection.

Родючі властивості ґрунтів є одним з основних багатств української держави. У зв'язку з цим, держава за допомогою права як основного регулятора суспільних відносин повинна забезпечити впорядкування економного та зваженого використання ґрунтів, а також поставити питання про належний захист їх корисних властивостей. А як не раз відзначалося фахівцями в галузі ґрунтознавства, їх ефективний захист та покращення їх родючих властивостей можливі лише при комплексному підході до вирішення зазначеної проблеми, тобто одночасно повинна бути застосована ціла група необхідних заходів: організаційних, правових, матеріально-технічних, наукових тощо. У тому числі, у комплексі повинні застосовуватися й спеціалізовані сільськогосподарські методи, безпосередньо спрямовані на покращення та збереження якості ґрунтів. Однією з важливих складових у цьому відношенні є застосування агролісомеліоративних заходів, тобто заходів, спрямованих на підвищення ефективності ведення сільськогосподарського виробництва за рахунок використання корисних властивостей лісової рослинності для запобігання водної та вітрової ерозії ґрунтів. Однак у діючому українському екологічному законодавстві не тільки відсутні норми, що регулюють особливості використання та охорони агролісової рослинності, а й ті, що б взагалі закріплювали такий різновид лісової рослинності. Тому дана стаття й буде присвячена визначенню поняття «агролісова рослинність» відповідно до діючого законодавства України з урахуванням наукових розробок даного питання.

У період незалежності питання правового статусу лісової рослинності агролісомеліоративного призначення самостійно не вивчалось. Окремі проблемні питання використання лісів підіймалися та вивчалися різними спеціалістами в галузі екологічного права в той чи іншій мірі наприклад, Костицьким В.В., Мельником П.В., Непійвудою В.П. та іншими. Аналіз поняття та ознак правового статусу агролісової рослинності наукою екологічного права наданий не був.

Під «поняттям» взагалі розуміють форму мислення, котра відтворює суттєві властивості об'єктів і відношення між ними. Поняття, за своєю структурою, складається із змісту та обсягу: змістом є сукупність суттєвих ознак, властивих цьому об'єкту, а обсягом – уся множина об'єктів, які містять ознаки, що входять до змісту [11, 219-220]. Однак необхідно мати на увазі, що поняття не можна розглядати виключно як коротку характеристику певного явища, викладену за допомогою його суттєвих, так би мовити, важливих та властивих лише йому, ознак. Поняття є, по суті, дещо ширшим логічним інструментом. Можна заявити, що поняття є в певній мірі сукупністю всіх знань та уявлень, які ми маємо стосовно того чи іншого предмета чи явища. Таким чином, ми повинні вкласти в поняття все наше розуміння даного об'єкту [3, 456].

Діюче законодавство України не дає поняття «агролісової рослинності», більш того, і законодавство попередніх років не оперувало вказаним терміном. Таким чином, ми не маємо можливості просто дати посилання на певний нормативний акт, який розкриває зміст поняття «агролісова рослинність». Такі випадки в контексті українського законодавства достатньо поширені, коли певне явище має місце, його розуміння існує як в теорії, так і в чинному законодавстві, проте чіткого визначення даному поняттю не наведено.

Тому для виведення визначення поняття «агролісова рослинність» необхідно виходити із встановлення суті вказаного явища, базуючись на наступних логічних рекомендаціях: «джерелом поняття є матеріальний світ» та «поняття нерозривно пов'язано з матеріальною мовною оболонкою; реальність виникає на базі слів і не може існувати поза словами; слово є носієм поняття» [3, 457].

Поняття «агролісова рослинність» з'являється у використанні в контексті агролісомеліорації – системи лісівницьких заходів з покращення кліматичних та ґрунтових умов з метою отримання високих урожаїв сільськогосподарських культур [1, 3]. Необхідно відмітити, що питанням меліорації взагалі, а лісомеліорації зокрема, протягом усього історичного періоду приділялась значна увага, і пов'язано це з суттєвою роллю сільськогосподарського виробництва в нашій державі. Хоча саме лісомеліорація стосується не тільки сільського господарства. Під лісомеліорацією мають на увазі сукупність заходів із створення та використання різного роду захисних лісонасаджень: полезахисних та водоохоронних смуг, протиерозійних насаджень на крутих схилах, у верхів'ях ярів та балок, насаджень по берегах річок тощо [5, 57]. 3

вищевикладеного можна зробити висновок про те, що агролісомеліорація є поняттям більш вузьким по відношенню до лісомеліорації в цілому, і різниця між ними полягає в тому, що агролісомеліорація має, так би мовити, вузький функціональний напрямок, а саме: кількісне на якісне протистояння деградації земельних, водних та інших природних ресурсів у процесі сільськогосподарського виробництва [2, 3-4].

Слід відзначити достатньо знакову особливість законодавчого регулювання агролісомеліоративної та взагалі меліоративної діяльності в Україні. Особливість ця полягає у відсутності достатнього рівня такого регулювання, а обмеження законодавця виключно декларативними документами в цій сфері: значною кількістю концепцій, загальнодержавних програм тощо, які пізніше не отримують належного законодавчого та матеріально-технічного забезпечення. І це з урахуванням того, що стан земель, особливо земель, що використовуються в сільськогосподарському виробництві, в Україні тільки погіршується з кожним роком.

На сьогоднішній день, якщо не брати до уваги численні концепції та довгострокові програми, то фактично питання проведення меліорації в Україні, а зокрема й агролісомеліорації, регулюються єдиним Законом «Про меліорацію земель» [10].

Тож повертаючись до питання встановлення суттєвих ознак агролісової рослинності, можна дійти висновку, що першою такою ознакою є прямий зв'язок агролісової рослинності із сільськогосподарським виробництвом. Ця ознака впливає, крім усього вищевикладеного, із самого терміну «агролісовий», адже «агро» – це частина іншомовного складного слова, що вказує на відношення даного слова до землеробства, до ґрунту [4, 15]. Другою ж суттєвою ознакою, яка характеризує поняття «агролісова рослинність», є те, що її призначенням є захист ґрунтів від водної та вітрової ерозії, а також від посух, опустелювання, суховіїв, холодних та хуртовинних вітрів та інших негативних природних чинників. Значення лісів у цьому відношенні не можна недооцінювати. Агролісомеліоративна наука не раз звертала увагу на велике значення лісової рослинності не тільки для збереження цінних властивостей ґрунтів, а й їх покращення.

А виходячи з того, що агролісова рослинність є різновидом рослинності лісової, та враховуючи її особливості, можна визначити, що агролісовою рослинністю є лісові ділянки, які виконують функцію захисту ґрунтів від вітряної та водної ерозії з метою протистояння їх деградації, суховіїв, посух, опустелювання, холодних вітрів та інших негативних природних чинників, а як наслідок – покращення результатів сільськогосподарського виробництва. Крім того, оскільки агролісова рослинність є різновидом лісу, то й термін «агролісова рослинність» можна замінити коротшим терміном «агроліс».

Отже, агролісової рослинності або агролісом є такий різновид рослинності лісової, яка має своїм призначенням пряме використання в сільськогосподарських потребах як спосіб захисту ґрунтів від водної та вітрової ерозії, суховіїв, посух, опустелювання, холодних та хуртовинних вітрів та інших негативних природних чинників.

Основами правового статусу слід вважати найважливіші, керівні положення, закріплені чинним екологічним законодавством щодо агролісової рослинності.

Оскільки українське екологічне законодавство не містить поняття «агролісова рослинність» або «агроліс», і нами воно було отримано в результаті безпосереднього етимологічного тлумачення даного терміну та аналізу фактичного функціонального призначення такого виду рослинності, то й і подальшу характеристику вказаного явища можна робити виключно виходячи з його суті. Якщо розуміти агролісову рослинність як ліси, які виконують спеціальну функцію захисту ґрунтів від вітряної та водної ерозії, а також інших негативних природних чинників з метою протистояння їх деградації і в подальшому – отримання високих урожаїв сільськогосподарських культур, то чинне екологічне законодавство України під вищенаведеним визначенням фактично розуміє, захисні ліси. Зробити вказаний висновок, перш за все, можна з того, що відповідно до статті 39 Лісового кодексу України, за екологічним та соціально-економічним призначенням, ліси України поділяються на певні групи, однією з яких є «захисні ліси», які виконують переважно водоохоронні, ґрунтозахисні та інші захисні функції [8]. Критеріями поділу, окрім екологічного та соціально-економічного призначення, також виступають ті основні функції, які виконує кожна група лісів.

Таким чином, за функціональним призначенням лісів за чинним законодавством України, можна визнати, що саме захисні ліси мають у своєму складі ті групи лісів, які виконують функції захисту ґрунтів від водної та вітрової ерозії, а також інших негативних природних чинників з метою запобігання деградації ґрунтів, а як результат – покращення результатів сільськогосподарської діяльності. Крім того, пунктом 7 Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок також визначена така категорія лісів, як «захисні ліси» [9].

Агролісова рослинність при наявності всіх своїх особливих характеристик все ж залишається, перш за все, лісом, і тому при характеристиці правового статусу агролісової рослинності першочергово треба виходити з тих ознак, які розкривають зміст основ правового статусу лісу взагалі.

Ліс, відповідно до статті 1 Лісового кодексу України, є типом природних компонентів, у якому поєднуються переважно дерева та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище [8]. Усі ліси України є її національним багатством. Вказане положення слід розуміти таким чином, що ліси, на рівні з іншими природними ресурсами, становлять виключну цінність для суспільства; цінність, яка не може стояти на однім щаблі із іншими матеріальними цінностями, що отримуються людиною в процесі виробництва. Саме тому Конституція України та Декларація про державний суверенітет України передбачили виключне право власності українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, у тому числі і на ліси. Така виключність у правовому статусі лісів, як й інших об'єктів природного світу, викликана тим, що такі об'єкти є унікальними через своє природне походження та виконувані функції, що забезпечують життєдіяльність всього суспільства. Такі об'єкти не мають вартості в розумінні витрат людської праці [6, 50].

Наступною суттєвою характеристикою правового статусу лісів, що також впливає із статті 1 Лісового кодексу України, є перебування лісів під охороною держави незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них. Указана характеристика також говорить про виключність лісу як об'єкта правової охорони. Пов'язано це з такими унікальними властивостями лісу, як їх здатність очищувати повітря від шкідливих для людини забруднень, поглинати вуглекислий газ і виробляти кисень, зменшувати шум, поглинати пилюку тощо [7, 371]. Такі особливі властивості не можуть бути замінені або продубльовані будь-якими іншими природними чи штучно створеними об'єктами. І тому держава з метою захисту своєї екологічної безпеки та елементарних засобів до виживання всього суспільства вимушена визнавати за лісами такий особливий статус, незалежно від того, чи у власності держави перебуває такий ліс, чи в комунальній або в приватній власності.

Механізмами реалізації особливої охорони лісів з боку держави є закріплення у законодавстві спеціальних вимог до власників лісів, пов'язаних із їх володінням, користуванням та розпорядженням. Так, серед обов'язків суб'єктів права приватної власності на ліси в Україні стаття 14 Лісового кодексу України передбачає обов'язок ведення лісового господарства на основі матеріалів лісовпорядкування відповідно до Лісового кодексу; забезпечення охорони, захисту, відтворення і підвищення продуктивності лісових насаджень, посилення їх корисних властивостей та покращення родючості ґрунтів; ведення лісового господарства та використання лісових ресурсів способами, які не завдають шкоди навколишньому природному середовищу, забезпечують збереження корисних властивостей лісів і створюють сприятливі умови для їх охорони, захисту та відтворення; дотримання правил та норм використання лісових ресурсів; ведення первинного обліку лісів, надання в установленому законодавством порядку статистичної звітності та інформації про стан лісів і використання лісових ресурсів тощо (вказаний перелік обов'язків є необмеженим та може бути доповненим у законодавстві) [8].

Що стосується агролісів, то вони як частина всього лісового фонду за своїм правовим статусом наділені характеристиками, названими вище для всіх груп та видів лісів. Однак їх правовий статус також містить у собі й інші, особливі, характеристики.

Як уже було встановлено вище, поняттю «агролісова рослинність» кореспондує в чинному законодавстві України поняття «захисні ліси», при чому саме та їх частина, яка спрямована на покращення результатів ведення сільськогосподарського виробництва шляхом захисту ґрунтів від водної та вітрової ерозії, а також інших негативних природних чинників.

Спеціальний нормативний акт, який би регулював питання використання захисних лісів, на сьогоднішній день в Україні відсутній. Загальне визначення захисних лісів наведено в Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок: захисні ліси – це лісові ділянки, що виконують функцію захисту навколишнього природного середовища та інженерних об'єктів від негативного впливу природних та антропогенних факторів [9, п.7]. Тут же зазначається, що до даної категорії лісів належать: 1) лісові насадження лінійного типу (полезахисні лісові смуги, державні захисні лісові смуги, лісові смуги уздовж забудованих територій населених пунктів); 2) лісові ділянки (смуги лісів), розташовані у смугах відведення каналів, залізниць та автомобільних доріг; 3) лісові ділянки (смуги лісів) у ярах, на легкорозвіюваних пісках, рекультивованих землях, кам'янистих розсипах, малопотужних кам'янистих ґрунтах, у високогірних зонах, на стрімких гірських схилах, у селенебезпечних басейнах та на схилах лавинонебезпечних басейнів (протиерозійні ліси); 4) лісові ділянки (смуги лісів), які прилягають до смуг відведення залізниць і виділяються з категорії експлуатаційних лісів на 500 метрів з кожного боку; 5) лісові ділянки (смуги лісів), що прилягають до смуг відведення автомобільних доріг державного значення і виділяються з категорії експлуатаційних лісів шириною 250 метрів з кожного боку дороги; 6) лісові ділянки (смуги лісів) уздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів, які виділяються з категорії експлуатаційних лісів; 7) інші лісові ділянки (смуги лісів), які не мають зазначених у пунктах 1-6 ознак віднесення до категорії захисних лісів, розташовані: на схилах балок і річкових долин з крутизною схилів до 25 градусів (байрачні ліси); серед безлісної місцевості та мають площу до 100 гектарів.

Відповідно до положень статті 8 Закону України «Про меліорацію земель», агролісотехнічна меліорація (тобто агролісомеліорація) земель передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на забезпечення докорінного поліпшення земель шляхом використання ґрунтозахисних, стокорегулюючих та інших властивостей захисних лісових насаджень. З цією метою формуються такі поліфункціональні лісомеліоративні системи, як: площинні (протиерозійні) захисні лісонасадження, що забезпечують захист земель від ерозії, а водних об'єктів від виснаження та замулення шляхом заліснення ярів, балок, крутосхилів, пісків та інших деградованих земель, а також прибережних захисних смуг і водоохоронних зон річок та інших водойм; лінійні (полезахисні) лісонасадження, що забезпечують захист від вітрової і водної ерозій та поліпшення ґрунтово-кліматичних умов сільськогосподарських угідь шляхом створення полезахисних і стокорегулюючих лісосмуг [10].

Таким чином, із усіх вищеперерахованих груп захисних лісів, виходячи із суті виконуваних функцій, до агролісової рослинності можна віднести лісові насадження лінійного типу, ті протиерозійні ліси, які використовуються для заліснення ярів, балок, крутосхилів, пісків та інших деградованих земель, а також прибережних захисних смуг і водоохоронних зон річок та інших водойм, лісові ділянки уздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів, та байрачні ліси.

Вказаний висновок був отриманий у результаті комплексного аналізу положень Закону України «Про меліорацію земель», положень Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок, а також змісту поняття «агроліс», що був розроблений раніше. Іншого шляху до встановлення основних характеристик правового статусу агролісів в Україні не існує, оскільки діюче екологічне законодавство України, визначаючи категорії лісів за їх функціональним призначенням, конкретних показників для розподілу лісів не наводить. Однак слід відзначити, що якщо основним критерієм виділення окремої групи агролісів із категорії «Захисні ліси» є головне призначення таких лісів – покращення умов ведення сільськогосподарського виробництва, то обмеження їх виключно площинними (протиерозійними) захисними лісонасадженнями та лінійними (полезахисними) лісонасадженнями (за Законом України «Про меліорацію земель»), з точки зору агролісомеліоративної науки некоректне. Справа в тому, що позитивний вплив на здійснення сільськогосподарського виробництва, за результатами агролісомеліоративних досліджень,

мають й інші види захисних лісових насаджень. Так, на сільськогосподарські угіддя часто позитивний вплив мають також лісові насадження вздовж залізниць та шосейних доріг, навколо населених пунктів, вздовж магістральних зрошувальних каналів, що межують з такими сільськогосподарськими угіддями [2, 6]. Однак розгляду підлягає саме правовий статус агролісів за чинним екологічним законодавством України. Враховуючи це, тільки групи лісів, які законодавчо визначені як такі, що використовуються з метою покращення ведення сільськогосподарського виробництва, можуть бути враховані нами як агролісова рослинність. У протилежному випадку, буде мати місце розширене тлумачення діючих правових норма, що у свою чергу може призвести до некоректного розуміння агролісової рослинності за діючим екологічним законодавством, а відповідно – неправильне встановлення її головних характеристик.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агролесомелиорация: для вузов по специальности «Землеустройство» [Текст] / А.Е. Дьяченко, Л.П. Брысова, И.Ф. Голубев, А.Е. Чечаева. – М.: Колос, 1979. – 206 с.
2. Виноградов В.Н. Перспективы развития агролесомелиоративной науки [Текст] / В.Н. Виноградов // Сборник научных трудов / Агролесомелиоративные насаждения, их экология и значение в лесоаграрном ландшафте / Гл. ред. Е.С. Павловский. – Волгоград: ВНИАЛМИ, 1983. – с. 3-16
3. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник [Текст] / Н.И. Кондаков. – Второе, исправленное и дополненное издание. – М.: Издательство «Наука», 1976. – 720 с.
4. Локшина С.М. Краткий словарь иностранных слов. Изд. 3-е, стереотипное [Текст] / С.М. Локшина – М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1971. – 384 с.
5. Правовая охрана окружающей среды в сельском хозяйстве [Текст] / М.М. Бринчук, О.Л. Дубовик, Н.Г. Жаворонкова и др.; отв. ред. О.С. Колбасов; АН СССР, Инт-т государства и права. – М.: Наука, 1989. – 184 с.
6. Природноресурсное право и правовая охрана окружающей среды [Текст]: учеб. для вузов по спец. «Правоведение» / В.В. Петров, С.Б. Байсалов, Я.Я. Страутманис и др.; под ред. В.В. Петрова. – М.: Юрид. лит., 1988. – 510 с.
7. Костицький В.В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка. (Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні) [Текст]: монографія / В.В. Костицький. – К.: ІЗП і ПЗ, 2003. – 773 с.
8. Лісовий кодекс України [Текст]: Лісовий кодекс від 21 січня 1994 року № 3852-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T385200.html
9. Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок. [Текст]: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2007 року № 733. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP070733.html
10. Про меліорацію земель [Текст]: Закон України від 14 січня 2000 року № 1389-ХІV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T001389.html
11. Цалін С.Д. Словник термінів з логіки. 3-є вид., випр. і доп. [Текст] / С.Д. Цалін – Х.: Основа, 2004. – 312 с.